

**Dünyada Pancar ve Kamış
Hammadde Fiyatlarının
Çiftçiler ile Şeker Üreticileri
Arasında Belirlenme Sistemleri**

F.O. Licht Report-Vol.147 No:34 01/12/2015

2017

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, dünya genelinde, pancar ve kamış çiftçileri ile fabrikalar arasında, hammadde fiyatlandırması açısından, şeker katma değerinin nasıl paylaşıldığını ortaya koymaktır. Çalışma, WABCG'nin (World Association of Beet and Cane Growers-Dünya Pancar ve Kamış Yetiştiricileri Birliği) 27 üyesinin 2015 yaz dönemi boyunca sağladığı katkılar ile oluşturulmuştur.

Bilgi temin edilen ülkeler aşağıda verilmiştir:

- **Orta ve Güney Amerika:** Belize, Kolombiya, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve El Salvador,
- **Kuzey Amerika:** Meksika ve ABD,
- **Afrika:** Güney Afrika, Fildişi Sahilleri, Kenya, Fas, Mauritius, Swaziland ve Tanzania,
- **Asya:** Hindistan, Japonya ve Tayland,
- **Avrupa:** Avrupa Birliği (Almanya, Belçika, Fransa (Reunion Adası dâhil)), Danimarka, Romanya ve Türkiye,
- **Okyanusya:** Avustralya ve Fiji.

Çalışmada sadece bağımsız çiftçilere ait veriler dikkate alınmıştır. Genel manada, şekerden elde edilen katma değer, pancar çiftçilerine % 40-60 ve kamış çiftçilerine % 50-70'ten fazla olacak şekilde yansımaktadır. Çoğu durumda bu değer önceden belirlenmektedir. Ancak bu değer belirlenirken ülkelere göre değişen birçok kural bulunmaktadır ve yerel sektörler ve farklı şeker politikaları hakkında kesin bilgi sahibi olunmadan ülkelere göre değişen bu farklılıkları kıyaslamak doğru olmayacaktır.

Fakat yine de tespit edilen farklılıklardan, sistematik bir kıyaslama için fikir verebilecek ve ileride irdelenecek olan üç temel nokta bulunmaktadır:

- Pancar/kamış fiyatları nasıl ve hangi kurallara göre belirlenmektedir?
- Bu fiyatın belirlenmesinde piyasanın hangi unsurları kullanılmaktadır? Belirlemede ne kadar detaya inilmekte ve hangi ürünler/alternatif ürünler dikkate alınmaktadır?
- Son olarak, çiftçilerin ne gibi garantileri bulunmakta ve çiftçiler, piyasa kontrol ve paylaşımına ne dereceye kadar dâhil olabilmektedir?

1. PANCAR/KAMIŞ FİYATLARI NASIL BELİRLENMEKTEDİR?

1.1. Hükümetin Fiyat Belirlemesi

Çiftçilerin korunması adına bazı ülkelerde, pancar/kamış fiyatları ağırlıklı veya kısmi olarak hükümet/devlet tarafından belirlenmektedir. Bu gibi durumlarda, fabrikaların piyasa risklerini tek başına üstlenmesini önlemek için yerel şeker fiyatlarına da müdahale edilmektedir. Bu durum, ihracatçı ülkelerde görülmemektedir.

Şu üç örnek çalışmaya ışık tutacaktır:

- **Fas:** Şeker fiyatları (veya şeker fiyatlarından ziyade şekerin arz miktarına bağlıdır), dağıtım marjı ile pancar ve kamış fiyatları yetkili idari kuruluş tarafından belirlenmektedir. Küspe, çiftçilere (kurutma maliyetini ödeyen) aitken, kamış bağı, fabrikalara aittir.
- **Türkiye:** Üç farklı şeker kotası uygulaması bulunmaktadır. Pazarlama yılı başında

belirlenen A kotası şekerin sektör paydaşları ve Hükümet (*Şeker Kurulu*) tarafından belirlenen fiyattan yurtiçine satışına izin verilmektedir. Bu kotaya karşılık üretilen pancarın alım fiyatı da belirlenmektedir. Ayrıca üretilen küspenin % 20'si ücretsiz olarak çiftçilere verilmektedir. (*Yazarın görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Türkiye piyasası ile ilgili hususlar çevirinin sonuna eklenmiştir.*)

- **Japonya:** Her ne kadar dolaylı yollarla da olsa; Hükümet yurtiçi fiyatları belirlemekte (ham şeker ithalat fiyatı ve bir minimum fiyat vasıtasıyla dolaylı olarak) ve sektör paydaşları da, pancar yetiştiricilerine ayrılacak payı, şeker miktarının % 46'sı olarak belirlemektedir. Melas ve küspe fabrikalara kalmaktadır.

Biraz farklı olmasına rağmen Hindistan'nın durumu da burada bahsedilmiştir. Kamış fiyatları, iki farklı referans fiyat ile belirlenmektedir. Bunlardan biri olan Adil Kazançlı Fiyat (Fair Remunerative Price-FRP) Merkezi Hükümet tarafından belirlenmekte ve Eyalet Tavsiye Fiyatı (State Advised Price-SAP) olan diğeri ise bağımsız eyaletler tarafından belirlenmektedir. SAP her zaman FRD'den yüksektir. Ancak yurtiçi şeker fiyatını ise Hükümet belirlememektedir.

Bu durum, Hindistan'daki döngünün temel etkenidir: Şeker fiyatları düşük olduğunda üretimi durduran şeker üreticisi, çiftçiye ödeme yapamamakta ve kıtlık oluşmakta, böylece fiyatlar yükselmekte ve üretim yeniden devam etmektedir. Bu durumu değiştirmek adına Rangarajan Komitesi'nin hükümete verdiği önerileri doğrultusunda bir ıslah projesi üzerinde çalışılmaktadır. Bu proje ile birlikte şeker kamışı fiyatının belirlenmesi, şeker üreticisinin şeker, melas ve bagas satışlarından elde ettiği gelire göre çiftçi lehine 70/30 oranına bağlanmış olacaktır.

FRP uygulaması devam edecek ve garanti fiyat rolü oynayacak fakat SAP kaldırılacak ve kesin fiyat, sezon sonunda şeker ve diğer ürünler için oluşturulan fiyat raporlama sistemi yoluyla belirlenecektir.

1.2. Fiyatların Periyodik Müzakereler Doğrultusunda Belirlenmesi

Nadir görülen diğeri bir durumda da şeker kamışı ve pancar fiyatı, şeker üreticisi ve çiftçi arasında yapılan ancak nihai ürüne sadece belli oranda bağlı olan ve kesinleşmiş bir kuralı olmayan müzakerelere bağlıdır. Bu müzakereler, ayrıntılı ve tam profesyonel bir yapı gerektirmektedir, yani sadece şeker üreticisinin tek taraflı fiyat belirlediği durum değildir. Müzakereler dönemseldir (verilen örneklerde genellikle yıllık yapılmaktadır) ve her yıl bir tartışmaya yol açabileceği için oldukça risklidir.

Konuyla ilgili aşağıda üç örnek verilmiştir:

- Güney **Honduras**'ta, çok dengesiz gibi görülen bir şekilde, her çiftçi fabrikayla uzlaşma bağlamında kişisel bir sözleşme yapmaktadır. Yapılan sözleşmelere göre, şeker içeriğiyle belirlenen şeker kamışı fiyatı 5 yıla varan dönemler için belirlenmektedir ve bagas şeker üreticisine kalmaktadır.
- **Fildişi Sahili**'nde ise fiyatlar, çiftçi ve şeker üretici temsilcileri arasında yapılan toplu müzakere sonucu ve her sezon öncesinde belirlenmektedir. Şeker içeriğinden bağımsız ve ton başına belirlenen fiyat sadece teslim edilen kamış için ödenmektedir. Bagas da şeker üreticisine kalmaktadır.
- **İngiltere, Danimarka veya Kuzey ve Güney Almanya** gibi birçok Avrupa ülkelerinde pancar fiyatı çiftçi ve şeker üreticisi arasında yapılan müzakereler sonucu

belirlenmektedir. Ama bu fiyatın yine de garanti edilen alım fiyatı olduğu belirtilmelidir. Bu fiyat, küspeyi çiftçiye iade etme yükümlülüğünü de içeren, Avrupa Birliği mevzuatı tarafından belirlenen minimum fiyatın daima üzerindedir.

Fiyat:

1. Ekim işleminden önce (İngiltere)
2. Kampanya döneminde yeniden ayarlama imkânıyla birlikte ekim işleminden önce (Danimarka)
3. Kampanya sırasında (Kuzey Almanya'da fiyat, Şubat döneminde yani pancar sökümünden sonra fakat üretilen şeker tamamen satılmadan önce) dönemlerinde belirlenebilmektedir.

1.3. Önceden Belirlenen Kurallara Göre Piyasa Tarafından Hesaplanan Fiyatlar

Bu durum çoğu kez şeker kamışı ve pancar fiyatlarını şeker fiyatlarıyla ilişkilendiren kuralların uygulanmasıdır. Kurallar devlet (Tayland) veya sektör içi müzakerelerle belirlenebilir (Brezilya). İkinci durumda, kurallar ortaya konulduğunda, özellikle başlangıç kuralları şarta/taahhüde bağlı olduğu için, sektör içi müzakerelerin etkisi sınırlı kalmaktadır.

1.3.1. Formül mü? Yüzdeler Oran mı?

Fiyatlar, endüstriyel ürünlerin belirli bir yüzdesi, bir formül kullanılması veya karma fiyat sistemi gibi üç farklı yolla belirlenebilir.

- **Endüstriyel ürün değerinin belli bir yüzdesi çiftçiye garanti edilir.**

Genellikle, fabrikada üretilen ürünlerin değerinin belirli bir yüzdesi çiftçiye verilir. Çoğu durumda sadece şeker hesaba katılır ama bazen çalışmanın devamında anlatılacağı gibi farklı hesaplamalar olabilir. Fiyatların yüzde yoluyla hesaplanması genellikle Guatemala, Kolombiya, El-Salvador, ABD, Güney Afrika, Meksika, Brezilya, Morityus, Swaziland, Fiji, Tayland, Belize, Tanzanya, Nikaragua ve Kenya'da uygulanmaktadır. Bu ülkelerin yüzdeler oran uygulamalarını karşılaştırmak yanlış olacaktır, çünkü her ülkenin oranları farklı faktörler (Raporun devamında bahsedilecektir.) hesaba katılarak belirlenmektedir.

- **Karma Yöntem**

Bazı durumlarda yüzde uygulaması, sadece şekerin eşik değer/alt sınır fiyatından itibaren uygulanır. Bu durum Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Orta Almanya, Belçika ve Fransa'da mevcuttur. Buralarda da Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi şeker pancarına minimum bir fiyat ödenir, ancak şeker piyasasının durumuna göre bir fiyat desteklemesi de yapılabilir. Bu fiyat, şekerin değerinin bir yüzdesi olarak belirlenir ve şekerin satış fiyatı baz alınır; Fransa'da çiftçi, şekerin fabrika çıkış fiyatı ton başına 454 Avro'dan fazla olduğunda, (bundan, sözleşmeler ile belirlenen ambalajlama masrafı düşülür) şekerin değerinin % 40'ını almaktadır.

- **Şeker Kamışına Yapılacak Ödemeyi Belirlemek İçin Fabrika Ürünlerinin Değerini Hesaba Katan Bir Formül Uygulaması**

Avustralya'daki duruma benzer bir formül uygulanabilir. Şeker kamışı ödemesi şu formüle göre yapılır:

[Kamış Fiyatı] = [Şeker Satış Fiyatı] x (90/100) x (CCS – 4) / 100 + sabit değer
CCS: Ticari kamış şekeri, elde edilebilir şeker miktarının (şeker içeriği) bir tahmini

Bu formül, 1916 yılında şeker değerinin 2/3'ünün çiftçiye pay edilmesini mümkün kılmak için düzenlenmiştir (Ticari elde edilebilir kamış şekeri (CCS) % 12 ve sanayi verimi % 90 olarak baz alınmıştır). Çiftçi, sökülme ve kamışın toplama merkezlerine nakliye masraflarını, şeker üreticisi ise daha sonraki demir yolu ile nakliye masrafını üstlenmektedir.

Bu sistemin avantajı, ticari kamış şekerinin (şeker içeriğine göre) artışından çiftçilerin ve şeker elde etme süreçlerinin geliştirilmesinden şeker üreticilerinin fayda sağlamasıdır. Formüldeki sabit değer, çiftçi ve şeker üreticisi tarafından yapılan müzakereler doğrultusunda şeker üreticisi tarafından belirlenir. Böylece, şeker üreticisinin bagas gibi ek ödemeler yapılması için formülde düzenleme yapma şansı olur. Bu formül, resmi bir düzenleme olmayıp eskiden beri devam eden ve pratikte uygulanan bir formüldür.

Formül veya yüzde uygulamalarında hangi şeker fiyatı dikkate alınmaktadır?

Eğer hangi fiyatın referans olarak alındığını bilirse, formülleri veya fiyatları daha iyi anlayabiliriz. Uygulamadaki farklılıklar aşağıda dört örnekte gösterilmiştir:

- 1. Meksika**'da, yurtiçi fiyat ile toptan fiyat kastedilmektedir ki bu fiyatın % 6,4 düşürülmesi ile fabrika çıkış fiyatı elde edilmektedir.
- 2. AB**'de fiyat yayımladığı zaman, (800 kg ve üzeri paketlenen) dökme şekerin fabrika çıkış fiyatı kastedilmektedir.
- 3. Belize**'de kullanılan fiyatlar, limana nakliye, yükleme (Belize'de derin su limanı bulunmadığı için yüksek maliyetlidir.) ve AB'ye navlun maliyetleri düşüldükten sonra oluşan fiyattır.
- 4. El Salvador**'da iç piyasada satılan şeker A vitamini ilave edilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu ilave etmenin masrafı, çiftçi ve şeker üreticisi arasında paylaşıldığı için yapılan genel fiyattan payı oranında düşülmektedir.

1.3.2. Farklı Ülkelerdeki Farklı Uygulamalar

Genelde pancar çiftçileri şeker değerinin % 40-60'ını, şeker kamışı çiftçisi ise % 50-70'ini pay olarak almaktadır. Bu değer, genellikle kabul edilmiş olan kurallara göre önceden belirlenmektedir.

Ancak, fiyat belirlemede birçok çeşitlilik olması, fiyatların karşılaştırılmasını olanaksız hale getirmektedir. Genellikle fiyatlar belirlenirken sadece şeker hesaba katılmaktadır, ancak bazen hem şeker hem melas (Tayland) ve daha sonra detaylı olarak bahsedileceği üzere, özellikle şeker kamışından doğrudan etanol elde edilmeye başlanmasından sonra, bazen etanol bile hesaba katılır (Brezilya). Bu sistem, kanun aracılığıyla belirlenebilir (Morityus) veya müzakereler (Guatemala) doğrultusunda ayarlanabilir. Yüzde oranlar veya formüller fabrika, bölge veya ülke düzeyinde belirlenebilir. Bu ulusal bir ortalama olup daha sonra bölge veya şirketlere uyarlanabilir. Bu durum tamamen referans olarak kullanılan fiyatın içeriğine bağlıdır. Fiyatın içeriği; hasat ve nakliye masraflarının çiftçi veya şeker üreticisi tarafından ödenme durumuna, ayrıca küspe, bagas ve melasın dikkate alınıp alınmadığına,

formülün ulusal, bölgesel veya fabrika ortalamasını temel alıp almadığına, veya tüketici fiyatı, varış noktasına ihracat fiyatı, fabrika çıkış fiyatı gibi değerlerin hangisinin baz alındığına göre değişmektedir.

Ülkeler	Bağımsız Çiftçiler İçin Kamışın Maddi Değeri
Guatemala	(Yurtiçi ve ihracat piyasası için ayrı ayrı belirlenen) ülke ortalama şeker değerinin % 54'ü çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Kolombiya	Üretilen şekerin değerinin % 50'si veya (ortalama 1 ton kamıştan 116 kg paketlenmiş şeker üretildiği düşünülerek) her bir ton kamış için paketlenmiş 58 kg şeker değeri, yurtiçi ve ihracat piyasası için ayrı ayrı belirlenen ülke ortalama şeker değeri dikkate alınarak, ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları şeker üreticisi tarafından ödenmektedir.
El Salvador	Sektör paydaşları himayesindeki dış denetim sonucu elde edilmiş olan ve fabrikaların gerçek satışları dikkate alınarak şeker ve melas değerinin % 56'sı çiftçiye ödenmektedir.
ABD	Fabrikaya göre değişen ve her bir fabrikanın şeker ve yan ürünlerinden elde ettiği gelirler ile şirketlerin denetlenmiş hesapları dikkate alınarak çiftçiye ödeme yapılmaktadır. Bu değer, ortalama olarak pancar için % 53-63'e ve kamış için % 60-63'e karşılık gelmektedir.
Güney Afrika	Sektör paydaşları tarafından yapılan denetimden elde edilen ulusal bazdaki değerden yönetim maliyetlerinin düşülmesi sonucu oluşan şeker ve melas değerinin % 64'ü çiftçiye ödenmektedir.
Meksika	Yurtiçi ve ihracat piyasası için ayrı ayrı belirlenen ülke ortalama şeker değerinin % 57'si çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Brezilya	9 adet ürün bölümüne (daha sonra bahsedilecek) göre hesaplanan ve her bir fabrikanın kendisine göre uyarladığı bölgesel referans dikkate alınarak oluşan şeker değerinin % 59,5'i ve etanol değerinin % 62,1'i çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Morityus	Müstakil işletme vasıtası ile piyasaya sürülen şekerin değerinin % 78'i, melasın % 100'ü ve kojenerasyon için yapılan ek ödeme (daha sonra bahsedilecek) çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Swaziland	Tamamı müstakil işletme vasıtası ile satılan şeker ve melas değerinin % 68,1'i çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Fiji	Şeker satışlarının büyük bir kısmı çoğunluk payını elinde bulunduran devlet vasıtası ile yapılmaktadır ve Avrupa'ya nakliyede para birimi dönüşümü yapılmış (Currency Adjustment Factor-CAF) şeker değerinin (yıllık tonaj ortalamasına göre) % 70-75'i çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Tayland	Yurtiçi ve ihracat piyasası için ayrı ayrı belirlenen ülke ortalama şeker ve melas değerinin % 70'i çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Belize	Avrupa'ya nakliyede para birimi dönüşümü yapılmış (Currency Adjustment Factor-CAF) şeker değerinin % 65'i ve bagas için yapılan ek ödeme çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.
Nikaragua	(Yurtiçi ve ihracat piyasası için ayrı ayrı belirlenen) ülke ortalama şeker değerinin % 53'ü ve melas için ilave miktar çiftçiye ödenmektedir. Hasat ve nakliye masrafları çiftçiler tarafından ödenmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısımları bu farklılıkları inceleyecektir.

2. PANCAR VE ŞEKER KAMIŞI FİYATINI BELİRLEMEK İÇİN PİYASA NASIL BÖLÜMLENDİRİLİR

Pancar/kamış fiyatı, şeker değerine bir yüzde oran uygulanarak veya mevcut bir formülle belirlendiğinde, farklı yollarla son ürüne endekslenebilir. Her ülke kendi piyasasına bağlı olarak kendine özgü bir şekilde pazarını bölümlendirmektedir. Bu sebeple, en başarılı olan örneklerden söz edilecektir.

2.1. Brezilya’da Dokuz Farklı Piyasa Bölümü

En başarılı ürün gruplandırması örneklerinden birisi Brezilya’dır. Brezilya’da endüstriyel üretim dokuz farklı bölüme ayrılmıştır.

- **Şeker için 3 bölüm vardır:** Yurtiçi şeker, ihracat için rafine şeker ve ihracat için ham şeker.
- **Etanol için 6 farklı bölüm vardır:**
 - **Anhidrit (susuz) etanol için üç** (yakıt etanolü, yurtiçi tüketim veya ihracat amaçlı etanol veya endüstriyel kullanım için etanol),
 - **Hidrit (sulu) etanol için üç** (yakıt etanolü, yurtiçi tüketim veya ihracat amaçlı etanol veya endüstriyel kullanım için etanol),

Her bölüm, sektör paydaşları tarafından belirlenen şartlara göre bir kamu kuruluşu tarafından yönetilir ve bir piyasa fiyatına sahiptir. Bir dönüşüm tablosu sayesinde ortalama ürün fiyatının şeker kamışı fiyatına çevirebilmesi sağlanmaktadır. Bu çevirim, her ürünün üretimi için gerekli 1 kg ATR’nin (toplam elde edilebilir şeker) ortalama fiyatı hesaplanarak ve bu fiyat, şeker değerinin % 59,5’i ve etanol değerinin % 62,1’i çiftçi payı olacak şekilde (hasat ve nakliye çiftçi tarafından ödenmektedir) uygulanmaktadır. Bölgesel düzeyde “bölgelerin ürün karması”na göre belirlenen bu ortalama fiyat, ya fabrikalar tarafından olduğu gibi uygulanmakta ya da gerçek üretimin bitmesiyle şeker üreticileri ve çiftçi kooperatifleri arasında mutakabatla belirlenen karar sonucunda belirlenmektedir.

2.2. Coğrafi Düzenleme Gereklidir

Bazen coğrafi bölümlendirme uygulanabilmektedir. Coğrafi bölümlendirmenin görülen iki tipi aşağıda anlatılmıştır.

2.2.1. Öncelikli (Tercihli) İhraç Pazarları

İhracat kapsamında, geleneksel olarak daha kazançlı pazarlar hesaba katılarak farklı pazarlar arasında bölümlendirme uygulanabilmektedir. Kotalı piyasaya sahip pazarları (özellikle ABD ve AB pazarları için) olan Nikaragua veya Guatemala’da bu duruma benzer uygulama vardır. Ayrıca Meksika da ihraç fiyatları hesaplamasında ABD piyasasını özellikle değerlendirmektedir ki ABD iç piyasa şeker fiyatı (New York Borsası, No:16 fiyatları), ilan edilen yapılacak ithalat miktarı ile şekillenmektedir.

2.2.2. Yurtiçi Piyasalar İçindeki Farklılıklar

Meksika’da SNIIM (Sistema Nacional de Información e Integración de Mercados-Tarım Bakanlığı İstatistik Birimi) tarafından ülke altı farklı bölgeye ayrılmaktadır. Yurtiçi piyasa için kullanılan referans fiyat, her bölgede yaşayan kişi sayısı ile ağırlıklandırılan bölgeler için

ayrı ayrı belirlenen ortalama fiyatlarla hesaplanmaktadır. Bu hesaplama, toptan alım fiyatını belirlemektedir. Fabrika çıkış fiyatı ise sektör paydaşlarının anlaşması ile bu fiyattan % 6,4 kesinti yapılarak tespit edilmektedir.

Avrupa Birliği'nde tüm Avrupa kıtası için tek bir ortalama fiyat belirlenmektedir (AB Komisyonu tarafından uygulanan fiyat izleme sistemi, özellikle Fransızlar olmak üzere, çiftçiler tarafından eleştirilmektedir). Fransa'da AB Komisyonuna fiyatları bildiren kamu kurumu, şeker üreticisi tarafından çiftçiye ödenen pancar fiyatının sektör kurallarına uygun olmasını sağlar fakat çiftçiler, bağlı oldukları şeker üreticileri tarafından uygulanacak fiyatları bilmemekte veya müdahale edememektedir.

2.3. Farklı Piyasa Bölümlerinin Uyumu

Kolombiya'da etanolün mevcut gelişimi ile birlikte, etanolün çiftçi payının şeker eşdeğeri dönüşümü de yapılmaktadır. Bu dönüşüm, hâlihazırda sektör paydaşlarının müzakerelerinde tartışılmaktadır. Daha sonra göreceğimiz üzere yeni oluşmaya başlayan kojenerasyon kaynaklı elektrik piyasasının, varolan piyasa bölümlerini değiştirme durumu çok olası görünmemektedir.

2.4. Yan Ürünler Nasıl Değerlendirmeye Alınır?

Ne kadar mantıklı da olsa, her bir yan ürün için farklı piyasa bölümlerinin oluşması çok az ülkede görülmektedir.

Etanol, ürün müdür yan ürün müdür?

Etanolün üç farklı şekilde dikkate alınma durumu bulunmaktadır.

1. Brezilya'da olduğu gibi kamıştan doğrudan elde edilen kendi başına bir ürün olarak değerlendirilebilir. Çiftçi paylarının dağıtımı da, kamış için yapılan paylaşımında olduğu gibi yapılmaktadır. Bu paylaşım hâlihazırda Kolombiya'da da müzakere edilmektedir.

2. Mevcut durumda, etanolün kamışın ilk şerbetinden elde edilmesi yasaklanan ve her halükarda melastan üretilme zorunluluğu bulunan **Tayland**'daki uygulamada olduğu gibi, etanol kamış melasından üretilmektedir ve melas değeri çiftçi ödemelerinde hesaplama dâhil edilmektedir.

3. Fransa'da etanol amaçlı üretilen pancar fiyatı etanol piyasa fiyatına göre veya şeker üreticisinin tek taraflı belirlediği fiyata göre hesaplanmaktadır.

2.4.1. Melas

Melas, ülkelere bağlı olarak çok farklı yollarla değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği, Japonya ve diğer bazı ülkelerde melas fabrikaya ait bir üründür. Bu durum iki farklı yolla değerlendirilmektedir:

- Şeker fiyatına göre ödeme yapıldığında, paylaşım formülünde melastaki şeker içeriği dâhil edilir ve bu durumda dikkate alınan miktarın karşılığı, şeker fiyatı içerisinde ödenmektedir.
- Çiftçiye melas için hiçbir ödeme yapılmaz.

Nikaragua'da çiftçi melasın belirli bir miktarını almaktadır. Çiftçi fabrika tarafından

sektörün belirli bölümlerine satılan şekerin % 53'ünü ve melas için de fiyat desteği (uygulamada bu % 10 ek gelire tekabül etmektedir) almaktadır. **Swaziland**'da SSA (Swaziland Şeker Birliği) bünyesinde pazarlanma zorunluluğu olan melas da şeker gibi gelir paylaşımında dikkate alınmaktadır. **Güney Afrika, Tayland ve Fiji**'de melas gelirinin çiftçilerle paylaşımı, şeker gelirinin paylaşımına benzerdir. **Morityus**'ta tüm melas çiftçiye aittir ve çiftçiler genellikle melas satış işini (etanol, rom ve hayvan yemi üretmek için) fabrikalara bırakmaktadır.

Fabrika içerisinde işlenen ürünlerin hesaplanmasındaki zorluklar: Melas örneği

Şirketlerin fabrika içerisinde işledikleri ürünlerin değerinin hesaplanması nasıl yapılacaktır? Bu Tayland'da melas için geçerli bir durumdur. Kanun kapsamında, şeker ve melas değerinin % 70'inin çiftçilere ödenmesi gerekmektedir. Fakat şeker şirketleri artık fabrika içerisinde çok daha fazla melas işleyerek etanol üretmektedir. Ancak, referans olarak hala ulusal melas fiyatı kullanılmaktadır. Diğer taraftan, etanol sektörünün gelişmesiyle, melas ticareti daha az yapılmaya ve piyasadaki temsili azalmaya başlamıştır.

2.4.2 Köspe

Köspenin durumu oldukça çeşitlidir.

- **Fas**'ta tüm köspe çiftçiye aittir ancak çiftçiler sonrasındaki kurutma ve paketleme maliyetini ödemek zorundadır. Avrupa'da Avrupa mevzuatına göre köspe çiftçiye aittir; bazı ülkelerde köspenin fiyatı pancar fiyatına eklenir (İngiltere gibi), diğerlerinde ise köspeyi almak istemeyen çiftçilere fiyat desteği verilmektedir. **Fransa**'da ise çiftçiler köspenin kurutulması ve satılması için teşkilatlanmışlardır. Aksi durumda köspenin değeri çiftçilere ödenir.
- **Türkiye**'de köspenin % 20'si çiftçilere aittir: bunu fiziki olarak alabilir (% 23 kuru maddeli sıkıştırılmış köspe şeklinde) ya da bunun değeri çiftçiye ödenir.
- **Japonya**'da köspenin tamamı şeker üreticisine aittir.
- **ABD**'de birçok kooperatifte köspe gelirini de içeren şirket geliri, çiftçi ve şeker üreticisi tarafından paylaşılmaktadır.

2.4.3. Bagas

Bagastan iki farklı amaçla enerji üretilebilir:

- **Bagastın fabrika içerisinde kullanılmasıdır.** Brezilya gibi bazı ülkelerde, fabrika içerisinde kullanılan bagas, şeker gelirinin çiftçi/şeker üreticisi dağılımında hesaba katılmaktadır.
- **Bagastın fabrikaların kendi içerisinde kullanılarak elektrik üretilmesi ve üretilen elektriğin şebekeye satılmasıdır.** Kojenerasyon sistemlerinin gelişimine rağmen, fabrikaların şebekeye elektrik satışından kaynaklanan gelirin çiftçiyle paylaşıldığı çok az durum bulunmaktadır. Çünkü şeker üreticileri şebekeye elektrik satışı yapabilmek için herşeyden önce daha verimli buhar kazanı gibi yatırımlara ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir.

Bagas için çiftçiye ödeme yapılan sadece üç örnek vardır.

- Morityus'ta olduğu gibi **Belize**'de şebekeye yapılan kWh elektrik satışı için çiftçiye belirli bir miktar ödenmektedir. Belize'de elektrik satışı nedeniyle şeker karşılığı kamışa yapılan ödemeyle karşılaştırıldığında, bu miktar, % 0,7 gibi ek bir gelire tekabül etmektedir. Ancak, yetiştiricilerin bu enerjinin satışı sonucunda şirketin elde ettiği gelir ile bağlantı kurmaları mümkün değildir.
- Fransız Deniz Aşırı Bölgesi olan ve Avrupa kamış şekeri üretiminin % 80'ini gerçekleştiren **Reunion Adası**'nda bagas için çiftçi ve şeker üreticisi arasında yapılan anlaşma doğrultusunda iki yolla ödeme yapılır:
 1. *Bagas Üretim Primi*: Endüstri içerisinde bagasın tahmini değerinin sabit bir oranı dikkate alınarak çiftçiye ödenen miktardır. Bu değer üst ve alt değeri de şeker kamışı fiyatında dikkate alınmaktadır (Sabit fiyat ton başına 39,09 Avro'dur). Bu da teslim edilen şeker kamışının miktarına bağlı olarak şeker kamışı fiyatının % 3-5 değerinde bir ek gelire tekabül etmektedir (ton başına 1,3-2 Avro).
 2. *Bagas Enerji Primi*: Şeker fabrikalarına entegre olan iki elektrik santrali vardır. Bu santraller kampanya sırasında, ayrılmış yakıt girişi sayesinde, kömürü ikame etmek için bagas kullanmaktadır (Reunion Adası'nın elektrik ihtiyacının yaklaşık % 10'unun bagas sayesinde üretildiği tahmin edilmektedir). Şebekeye satılmak için elektrik üretiminde kullanılan bagasın değeri; tasarruf edilen kömür ve üretilen kWh miktarı dikkate alınarak çiftçiler, şeker üreticileri, hükümet ve santral yöneticileri ile santral mühendisleri tarafından alınacak karara bağlıdır. Şeker üreticisi tarafından elde edilen toplam gelir, şeker kamışının tonu başına 14,50 Avro'dur. Şeker üreticileri elde edilen gelirin 1,45/13'ünü kendisi alırken 11,05/13 oranında (veya ton başına 12,30 Avro) çiftçiye geri ödeme yapmakta ve ayrıca 0,5/13'ünü eRcane Araştırma Merkezine vermektedir.

Teslimatın özelliklerine göre fiyat belirlenmesi/ayarlanması nasıl yapılmaktadır?

Kaliteye göre kamış veya pancar fiyatının belirlenmesindeki düzenleme çeşitlilikleri kendi başına çalışma konusudur. Gelinen noktada pancar ve kamış fiyatları, genellikle şeker içeriği ile ilişkilendirilmiş ve çeşitli yollarla değerlendirilmiştir (örneğin: **Brezilya**'da ATR, **Güney Afrika**'da RV veya **Avustralya**'da CCS). Kamış fiyatının şeker içeriğine bakılmaksızın ton esaslı belirlendiği Fildişi Sahilleri'nde ise özel bir uygulama bulunmaktadır.

Bozulmuş pancar tesliminin cezalandırıldığı **Türkiye** ve yanmış kamış tesliminin cezalandırıldığı **Tayland** örneklerinde olduğu gibi kalite de çoğunlukla değerlendirme konusu olmaktadır.

Erken veya geç hasat primlerinden (**Almanya**), aşırı çamurlu pancar için ceza uygulamasından (**İngiltere**) ve **Kolombiya**'daki fabrikaya yakınlık durumunda ek ödeme uygulamasından bahsetmek gerekecektir.

Her zaman olmasa da, hammadde alım aşamasının kontrol edilmesi gerekmektedir. Örneğin, **Fransa**'da hammadde alım işlemlerinde çiftçi temsilcileri bulunmaktadır veya **El Salvador**'da fabrikadaki ölçüm cihazları sektör paydaşlarınca yerinde kontrol edilmektedir.

3. SİSTEM NASIL DENETLENİR?

Pancar veya şeker kamışının değeri endüstri ürün fiyatına endekslendiğinde çiftçinin fiyat veya miktar olarak bazı garantilere sahip olması gerekmektedir.

Durum bu şekilde olmadığında (örneğin Nikaragua’da miktar kontrolü yoktur) kullanılan değerlerin doğruluğu, sektörün devamlılığını tehlikeye atacak şekilde, çiftçiler tarafından açıkça sorgulanmaktadır.

3.1. Özel Denetim, Piyasa Paydaşlarının Denetimi veya Kamu Denetimi

3.1.1. Özel veya Dış Denetim

Öncelikle, denetim bir alt mukavele ile sektör dışı bir firmaya aktarılır:

- Bu durum **ABD**’deki kooperatiflerde geçerlidir. Kooperatiflerde değer paylaşımı şirketlerin denetlenen hesapları dikkate alınarak yapılmaktadır.
- **El Salvador**’da bağımsız denetçiler hükümetin de katıldığı sektör paydaşları tarafından yetkilendirilir.

3.1.2. Sektör içi Denetim

Bu denetim, aşağıdaki ülkelerde olduğu gibi sektör tarafından oluşturulmuş bir yapı aracılığıyla yapılabilir:

- **Güney Afrika**’da endüstrinin denetimi sektör paydaşları tarafından yapılır.
- **Kolombiya**’da şeker üreticileri aylık fiyat raporlarını sektör içi bir fona iletmekle yükümlüdür, burada oluşan fiyat referans olarak kullanılır.

3.1.3. Devlet Denetimi

Son olarak, bazı ülkelerde referans fiyatı hükümet belirler:

- **Meksika**’da, Tarım Bakanlığı bünyesindeki Ulusal Piyasa Bilgi ve Entegrasyon Sistemi (Sistema Nacional de Información e Integración de Mercados), yurt içi fiyatı (toptan alım fiyatı), ortalama ihracat fiyatını, dünya ham (No:11) ve beyaz (No:5) şeker borsa fiyatlarını ve ABD yurt içi ham şeker fiyatını (No:16) dikkate alarak referans fiyat yayınlar ve bu fiyat, tamamen duyurulan ihracat hacmi ile birlikte değerlendirilir.
- **Brezilya**’da sektör paydaşları, ESALQ/CEPEA Araştırma Merkezini (Sao Paolo Üniversitesine bağlıdır) güncel fiyatları tespit etmek için yetkilendirmektedir.
- **Avrupa**’da Avrupa Komisyonu, düzenli Topluluk denetimlerine bağlı prosedürler kapsamında şeker üreticileri tarafından hükümete aylık rapor edilen toptan satış (fabrika çıkış) fiyatlarını yayınlamakla yükümlüdür.

Ama bazen devlet, fabrika hisselerine sahip olduğu için fiyatların düzenli bir şekilde sektöre gelir paylaşımı sağlamak adına kullanıldığından emin olmak daha kolaydır. Bu durum aşağıda verilen ülkelerde geçerlidir:

- **Tanzanya**’da Kilembro Fabrikası.
- **Fiji**’de devletin hisselerinin % 70’ine sahip olduğu Fiji Şeker Şirketi’nin dört fabrikası.
- **Belize**’de devletin hisselerinin % 4’ünü elinde tuttuğu şeker fabrikası.

3.2. Satışlara Çiftçinin Doğrudan Katılımı İle Denetim

Bu denetimin veya çiftçi temsilcilerinin satış mekanizmalarına katılımının da ötesinde, bazı durumlarda çiftçiler satış sürecine doğrudan da katılabilmektedir.

3.2.1. Pazarlama Mekanizmalarında Çiftçi Temsilcilerinin Varlığı

Bu denetim şeker pazarlama ve satış sürecinde çiftçi temsilcilerinin varlığı ile yürütülür. Bu durum aşağıda verilen ülkelerde uygulanmaktadır:

- **Avustralya**'da Queensland Sugar Limited vasıtasıyla,
- **Morityus**'ta şeker sadece MSS (Morityus Şeker Birliği-Mauritius Sugar Association) tarafından satılabilmekte,
- **Swaziland**'da şeker ve melas sadece SSA (Swaziland Şeker Birliği-Swaziland Sugar Association) tarafından satılmaktadır.

Son iki durumda kanun, satışın bu kurumlar tarafından yapılmasını zorunlu kılmaktadır. **Avustralya**'da satış, sektör paydaşları arasındaki bir anlaşma ile yürütülür ve bu anlaşmanın sorgulanması, Avustralyalı çiftçilerin yakın gelecekte olmasından korktuğu gibi, sistemi tamamen zayıflatacaktır.

3.2.2. Çiftçi Temsilcilerinin Kamu İhalelerine Katılması

Tayland'da şeker ve melas değerinin %70'ini çiftçi elde eder. Kurumlar tarafından belirlendiği için yurtiçi şeker fiyatlarını bilmek kolaydır. Diğer taraftan, şeker ihraç fiyatlarının bilenebilmesi için devlet, dünya pazarında satılmak üzere kamu ihalesi ile tahsis edilen 800.000 tonluk bir kota (B kotası) oluşturmuştur. Bu ihracat hacmi, bir parçası çiftçilerin bir parçası da şeker üreticilerinin sorumluluğunda iki eşit parçaya bölünmüştür. Çiftçilerin payı (400.000 ton), çiftçi ve şeker üretici temsilcilerini de içeren ve devlet tarafından işletilen Tayland Şeker Kamışı ve Şeker Şirketi (TCSC-Thai Cane and Sugar Corporation) tarafından ihale ile tutulan uluslararası tüccarlar aracılığıyla dünya pazarında satılmaktadır. Şeker üreticilerinin sorumluluğundaki ikinci 400.000 tonluk pay ise kolaylık sebebiyle kendileri tarafından satılmaktadır ki şeker üreticileri, bir önceki ihalenin sonuçlarının bu miktara karşılık gelen tahmini değerini kullanırlar. Açıkçası tam olarak TCSC tarafından ihale ile satılmasa da bu ihalelerle oluşan fiyatlar üzerinden şekerin satıldığı kabul edilmektedir.

OCSB (Devlet, çiftçi ve üretici temsilcilerinden oluşan, Kamış ve Şeker Kurulu-Office of the Cane & Sugar Board), çiftçiye ödenecek şeker kamışı fiyatını belirlemek için kullanılan toplam ihraç edilen şekerin satış fiyatını hesaplamada bu B kotası satışlarının ortalama değerini referans olarak kullanmaktadır. Böylece çiftçi dolaylı olarak şeker fiyatının oluşumuna katılmakta ve sunulan fiyatın piyasada adil bir temsil ile oluşması garanti edilmektedir.

3.2.3 Çiftçilerin Şekerden Elde Ettiği Pay İle Şeker Satışına/Pazarlamasına Katılması

Avustralya'da çiftçiye ödenecek fiyatın belirlenmesinde kullanılan şeker fiyatı, üreticiler ve çiftçilerin sahip olduğu ve Avustralya'nın şeker ihracında tekel olan QSL (Queensland Sugar Limited) tarafından sağlanmaktadır. Ancak, çiftçiler teslim ettiği şeker kamışına karşılık gelen şeker eşdeğerinin 2/3'üne kadar kısmına uygulanacak olan şeker fiyatını, vadeli borsa fiyatlarına endeksleyebilir.

Çiftçiler, piyasaya doğrudan katılabilmekte (genelde) veya çiftçinin ait olduğu fabrika ya da QSL gibi bir dış yapıyı kendi yararına yetkilendirmektedir. Çiftçi tarafından elde edilen fiyat, ilgili kamış miktarı ile ağırlıklandırılarak formüle uygulanır. Uygulamada her bir çiftçi, kendisi ile fabrika arasında ilişkili olan formülde kullanılan, kendi şeker fiyatına sahiptir.

SONUÇ

Pancar ve şeker kamışı fiyatını belirlemek için var olan ülke sayısı kadar sistem bulunmaktadır. Her sistem, yerel şeker politikalarından kaynaklanan, endüstriyel farklılaşmasını ve yerel örgütlenmeyi de yansıtacak şekilde kendine özgü yapıdadır. Bu nedenle, farklı sistemler arasında karşılaştırma yapmak ancak kısmen mümkün olmaktadır. Yinede bu çalışmada altı çizilmesi gereken 3 önemli ana sonuç bulunmaktadır.

Birinci mesele şeker kamışı ve pancar değerinin paylaşımının nasıl belirlendiğidir. Bazı ülkelerde devlet şeker kamışı ve pancar fiyatlarını belirlemektedir. Bu durum sadece, aynı zamanda şeker fiyatı da belirleniyorsa ve ihracata izin verilmiyorsa mümkündür. Azınlıkta olan diğer ülkelerde ise adil şekilde yürütüldüğü garanti altına alınan ve uygun bir çerçevede yapılan yıllık müzakereler ile fiyatlar belirlenmektedir. Bu durum da minimum garanti fiyat gibi ek ölçütlerle yapıldığında sürdürülebilir olacaktır. Diğer taraftan, çoğu ülke pancar ve şeker kamışı fiyatını belirlemek için piyasanın durumuna bağlı olarak önceden tanımlanmış kuralların uygulanmasına öncelik vermiştir. Kurallar ne kadar kesin ve ne kadar fabrika tarafından ürünlerin segmentasyonunu baz alıyorsa, çiftçiler için alım fiyatlarının o ölçüde adil olarak belirlendiği değerlendirilmektedir.

İkinci mesele paylaşımı hesaplamak için piyasa bölümlenmesinin (segmentasyon) kullanılmasıdır. Bu bölümlenme, sektörlerin münferit yapısına bağlı olarak ülkeden ülkeye değişmektedir. Piyasa bölümlenmesi çoğunlukla şeker ürünlerine, kısmen etanole ve kojenerasyon sistemlerinin son yıllarda ciddi oranda gelişmesine rağmen çok nadiren bagasa odaklanmıştır. Bu nedenle de çiftçi ve üretici arasındaki değer paylaşımı çiftçinin aleyhine değişmektedir ve şimdi piyasanın bu yeni durumu hesaba katılarak değer paylaşım kurallarının uyarlanması öncelikli hal amışıdır.

Son olarak, çiftçiler ancak denetim sisteminin tarafsız olduğunu düşünürlerse, fiyatların adil olduğu algısına sahip olabilirler. Denetimin özel, sektör içi, kamusal denetim olmak üzere birçok örnekleri vardır. Ayrıca çiftçilerinin şeker satışına katılım gösterdiği örnekler de bulunmaktadır: fiyatın adil olduğu duygusu uyandıran ve sektörün devamlılığını sağlayan kamu ihaleleri veya şekerdeki çiftçi payı için fiyat düzenlemesi sistemi gibi.

TÜRKİYE ŞEKER PİYASASINDA PANCAR ALIM FİYATLANDIRMASI¹

4634 Sayılı Şeker Kanunu ve ilgili mevzuat çerçevesinde, Türkiye şeker piyasasında yurt içi arz-talep dengesi planlı üretim modeli olan kota sistemi vasıtasıyla tesis edilmektedir. Yurt içi talebe göre üretilen ve pazarlama yılı içinde iç pazara verilebilen şeker miktarı A Kotası ve A kotasının belli bir oranına tekabül eden ve güvenlik payı için bulundurulmak üzere üretilen şeker miktarı B Kotası olarak her pazarlama yılında belirlenmektedir. Ayrıca, şirketler tarafından kendilerine tahsis edilen A ve B Kotaları dışında üretilen ve yalnızca yurt dışı tüketim amaçlı satılabilen şeker de C şeker olarak tanımlanmaktadır.

Şeker satış fiyatları, şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler tarafından serbestçe belirlenirken şeker pancarı fiyatları her yıl, şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler ile üreticiler ve/veya temsilcileri arasında varılan mutabakata göre belirlenmektedir. Şeker pancarı, üreticiler ve/veya temsilcileri ile şirketler veya fabrikalar arasında sözleşme düzenlenmesi suretiyle temin edilir. Çiftçilerin teslim ettikleri pancarın % 20'si kadar küspe genellikle çiftçiye verilirken elde edilen melas fabrikalara kalmaktadır.

A ve B kotası şeker pancarı alım fiyatı, %16 polar şeker ihtiva eden 1 kg. firesi düşürülmüş pancarın fiyatı olarak ayrı ayrı belirlenir. Polar şeker varlığı %16'nın üstünde ve altında oluşacak her bir polarizasyon derecesi fazlalığı veya eksikliği için kaliteye göre verilecek fiyat şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler ile üreticiler ve/veya üretici temsilcileri arasında varılacak mutabakata göre tespit edilir. B kotası şeker pancarı alım fiyatı, bölgesel özelliklere göre A kotası şeker pancarı alım fiyatının %10-30 eksikliği olarak belirlenir. C pancarı fiyatları ise, dünya borsa fiyatları da göz önünde bulundurularak her yıl Aralık ayı sonuna kadar, fabrika işleten gerçek ve tüzel kişiler tarafından üretici gözlemcisi gözetiminde belirlenir. Şirketler tarafından, çiftçilere ayrıca belirli dönemlerde tarımsal faaliyetlerin karşılanması amacıyla avans ödemesi yapılmaktadır. Şirket ile üreticiler arasında belirlenen hammadde alım fiyatı, tahmini fiyat (Şirketlerce, çiftçilere önceden yapılan ödemelerin hesaplanması amacıyla kullanılır ve "avans fiyat" olarak adlandırılmaktadır) veya kesin fiyat olarak yapılan sözleşmelerde belirtilmek zorundadır.

Türkiye şeker piyasasında üretim yapan şirketlerin şeker kotalarının belirlenmesi, şirketler ile üreticiler arasında hammadde temin işlemlerinin düzenlenmesi, izlenmesi ve denetimi Şeker Kurumu tarafından yapılmaktadır.

Özetle, Türkiye şeker piyasasında;

- Hammadde fiyatlandırılması şeker üreten şirketler ile çiftçiler veya temsilcileri arasında yapılan müzakerelerce belirlenmektedir.
- Çiftçilerin teslim ettikleri pancardan üretilen küspenin % 20'si genellikle çiftçilere kalırken elde edilen melas şirketlere kalmaktadır. Nakliye masraflarının paylaşımı ile ilgili ortak bir uygulama bulunmamaktadır.
- Hammadde fiyatlandırmasında pancar kalitesi göz önüne alınırken, şekerin maddi değeri fiyatlandırmada doğrudan kullanılmamaktadır.
- Hammadde fiyatlandırmasında, denetim faaliyetleri Şeker Kurumu (devlet) tarafından yürütülmektedir.

¹ Bu bölüm sonradan eklenmiş olup, yayının orijinalinde bulunmamaktadır.